

ERIK AMBLER

MASKA ZA
DIMITRIOSA

Preveo Mirko Bižić

Beograd, 2017.

UVOD

Maska za Dimitriosa delo je pisca na vrhuncu njegove snage. Prezasićena osećanjem očajna sveta koji munjevitom brzinom propada, ona je takođe manifest za novu vrstu kriminalističkog romana, bomba usmerena da raznese učmalu standardnu detektivsku priču isto onako konačno i odlučno kao što je pedeset tona TNT eksploziva pred očima osmogodišnjeg Erika Amblera raznelo magazin *Silvertaun* 1917. godine, u najvećoj eksploziji koja se ikada dogodila u Londonu. Čovek bi pomislio da je napisana juče, sa svim njenim balkanskim dilerima droge, beskrupuloznim evroazijskim biznismenima i odrpanim izbeglicama što lutaju po kontinentu. Zapravo, krećući se između Londona, Pariza i Njujorka, Ambler je knjigu dovršio kad su nacisti umarširali u Prag, u proleće 1939. godine. Ali, iako u pozadini preteći lebdi pretnja rata, a unutrašnje mahinacije odaju vrelu napetost ubrzanog toka istorije, prava akcija odvija se na drugom mestu, kroz napore naivnog Engleza da odbaci umirujuće provincijske vrednosti svoje domovine i pomiri se sa surovijom realnošću sveta s druge strane Lamanša. Kod kuće se igra kriket na suncem obasjanom travnjaku; ali u međuvremenu se akcija odvija u jeftinim hotelima i odvratnim barovima s nazivima kao što su *La Vierge St. Marie* i

Le Kasbah^{*}, u čemu se ističu Grodek i Marukakis, madam Preveza i zlokobni gospodin Peters. Oni su uspostavili stvarnu dijanozu *nestajuće civilizacije* Evrope.

Glavni junak, Čarls Latimer, prikazan je na Amblerov karakteristično ironičan i štedljiv način: kao bivši predavač na nekom malom univerzitetu zarađuje za život pišući starinske detektivske priče. Ali kao i sam Ambler, radoznao je u vezi sa svetom i ponovo su mu, nalik Ambleru, potrebni sunce i Mediteran, a nepoznato ga snažno privlači. Da li je slučajnost to što uzrok njegovog istraživanja, ljubazni turski pukovnik Haki, samim svojim imenom podseća na reč za istinu (*hakk*)? Umoran od sveta, oficir kemalističke policije traži od Latimera savet u vezi sa sopstvenim neobjavljenim književnim pokušajem na temu misterije i ubistva. Ono što nudi zauzvrat pokreće Latimerovo putovanje u srce evropske tame – stvarnost u obliku naduvanog leša čoveka po imenu Dimitrios, položenog na ploču stola u smrdljivoj istanbulskej mrtvačnici. Dok radoznali Latimer prati Dimitriosovo kriminalom obeleženo putešestvije, rađaju se sumnje, gomilaju se pitanja i ispitivanja, i uskoro sam Latimer postaje taj koga prate.

Ambler nije dolazio na Balkan kad je pisao ovu knjigu, mada to nikad ne biste ni naslutili zbog sigurnosti sa kojom piše. Umesto toga sedeo je po prljavim turskim kafanama u sporednim ulicama Nice, gde su mu izbeglice pričale svoje priče na lošem francuskom. Mora da je pažljivo slušao. Emigranti u ovoj knjizi videli su štošta i nemaju mnogo vremena za priču: oni nabrajaju usputne stanice svog proputovanja, jedva se i trudeći da popune praznine u priči između tih stanica. *Odesa 1918. Stambol 1919. Smirna 1921. Boljševici. Vrangeljeva armija. Kijev. Žena koju su zvali Mesarka*. Ovo

---

* Fr.: *Sveta devica Marija i Kasaba*. (Prim. prev.)

je svet u kom je London daleko utočište na drugoj strani mora, dok prašina pada na ruševine ostale iza Osmanskog carstva i Ruskog građanskog rata. Izbeglice i varalice uče bivšeg profesora svojim teškim istinama o nasilju i prevari. Policija u arhivima čuva pojediniosti o njihovim životima, i te kako svesna lažnih podataka koje dosijei sadrže. Arhivi matičarske službe su obmana: imena i datumi menjaju se za nekoliko sitnih novčanica. Internacionalne birokrate propovedaju o zaustavljanju trgovine drogom i ženama. Ali stvarna moć je negde drugde i nada u racionalan i bezazlen svet je iluzija. Nasilje – ubistva, etnička čišćenja, vojni udari, ratovi – dešavaju se tokom cele knjige, ali oni nisu glavni problem. Glavni problem je novac i ono što su ljudi spremni da urade za njega.

Uskoro Latimer otkriva da iza revolveraša i špijuna stoji misteriozni Evroazijski kreditni fond, koji obavlja mahinacije na berzama i stiće ogromne zarade od prodaje heroina. Stojeći iznad političke levice i desnice, međunarodne finansije vuku konce i teraju marionete da igraju. Stranac govori Latimeru da prihvati volju Svevišnjeg: slučaj upravlja ljudskim poslovima, neprijatna dela ponekad su neizbežna i najbolji izbor je stoičko prihvatanje situacije. Latimer se protivi. I dalje ima poriv da racionalizuje: želi da posmatra kriminalca ne kao čoveka nego kao *jedinku u raspadajućem društvenom sistemu*. A ipak ljudi koje sreće, oni što znaju mnogo više o tajanstvenom Dimitriosu nego on sam, to smatraju površnim gledištem: jedan zanimljivi ucenjivač mu govori da su ljudi kao pacovi – svi imaju jedan poriv koji prevladava nad svim ostalim. U međuvremenu, podmukli Peters kaže Latimeru da je čitao jednu od njegovih knjiga i da ju je smatrao groznom zbog njene *silovite moralne ispravnosti*.

A u pozadini svega vrebja nestabilnost identiteta i pitanje ko je Dimitrios zaista bio. Grk, musliman, Jevrejin? Rođen je na Balkanu

pod osmanskom vlašću, u Solunu 1889. godine, u vremenu i mestu labilnih etničkih pripadnosti, i koristio je kaos rata, bezobzirne nacionalističke strasti glupljih oko sebe, da stekne pravo malo bogatstvo. *Prodavac droge, svodnik, lopov, špijun, trgovac belim robljem, nasilnik, finansijer*: bio je sve ovo u jedno ili drugo vreme. Čovek se priseti arhizlikovca i neprijatelja međuratnih pacifista, Vasila Zaharova, čiji je nagli uspon do moći prikrrio njegovu mutno poreklo. U Parizu, na vrhuncu knjige, potreseni Latimer suočava se sa stvarnošću svog nemoralnog vremena. Izvan dobra i zla ne postoji ništa više osim logike i doslednosti; iza Betovenovih kvarteta i Mikelandelovog *Davida* skrivaju se otrovni gas i *rastrgana tela dece poginule u bombardovanju slobodnog grada*. Evropa je bila džungla, a njena pravila su uspostavili *Godišnjak berzanskog poslovanja* i *Majn kampf*.

Amblerova proza, što izaziva napetost i od koje podilaze žmarci, i dalje ima moć da šokira. Njegov stil spaja preciznost hemičara i inženjera – dve profesije kojima se duboko divio – sa dramatskim žarom nasleđenim od roditelja, koji su preživljavali nastupajući u mjuzikholovima na jugoistočnim periferijama edvardijanskog Londona. Nije bilo ničeg romantičnog u njegovom odrastanju u porodici niže srednje klase, niti bilo čega što bi obuzdavalo njegovu maštu podsticanu privlačno uznemirujućim pričama o nasilju, ratu i stranim zemljama koje su njegovi stričevi i ujaci doneli sa sobom kad su se vratili kući 1918. godine. Dok se Ambler zahvaljujući svom talentu uzdizao u periodu između dva rata, njegov postojani pogled prodirao je kroz licemerje kontinenta koji je propadao i urušavao se. Pristojan, a ipak lišen iluzija, Ambler ostaje jedan od najboljih vodiča kroz tu nisku, nečasnu deceniju. A bez sumnje je najzanimljiviji.

Mark Mazover, 2009.

Za Alana i Felis Harvi

*Ali nepravičnost zaborava slepo je prosula svoj opijum i
pobrisala uspomene na ljude bez obzira na njihove trajne
zasluge... Bez povlastice večnog pamćenja, prvi čovek je
bio nepoznat kao i poslednji, a Metuzalemov dugi život
bio je ono jedino po čemu je upamćen.*

Ser Tomas Braun, *Hydriotaphia (Urn Burial)*

POREKLO OPSESIJE

Francuz po imenu Šamfor, koji je to trebalo da zna najbolje, jednom je rekao da je slučaj nadimak providenja.

To je jedan od onih prikladnih aforizama što prosto preklinju da budu osporeni, skovan da omalovaži neprijatnu istinu da slučaj igra važnu, ako ne i odlučujuću ulogu u ljudskim poslovima. Ipak, on nije sasvim neodbranljiv. Neizbežno je da slučaj zaista povremeno deluje s nekom vrstom zbrkane doslednosti koja se lako može pobrkati sa delima samosvesnog providenja.

Priča o Dimitriosu Makropulosu primer je za ovo.

Činjenica da je čovek poput Latimera saznao za postojanje čoveka kao što je Dimitrios čista je groteska. To što je zaista video Dimitriosovo mrtvo telo, što je proveo čitave nedelje, koje teško da je mogao odvojiti za to, istražujući mračnu istoriju tog čoveka, i što se na kraju našao u situaciji da duguje svoj život čudnom ukusu za unutrašnje uređenje jednog kriminalca – zapanjujuće je apsurdno.

Ipak, kad se ove činjenice sagledaju naporedo sa drugim faktima u ovom slučaju, teško je ne prepustiti se osećaju sujevernog

strahopoštovanja. Sama njihova apsurdnost kao da zabranjuje upotrebu reči *slučajnost* i *koincidencija*. Skeptiku ostaje samo jedna uteha: ako postoji nekakav nadljudski zakon, on se sprovodi s podljudskom efikasnošću. Izbor Latimera kao instrumenta za sprovođenje tog zakona mogao je da napravi samo idiot.

U prvih petnaest godina zrelog života Čarls Latimer je postao predavač političke ekonomije na jednom manjem engleskom univerzitetu. Pored toga, do trideset pete godine napisao je tri knjige. Prva je bila studija o uticaju Prudona na italijansku političku misao devetnaestog veka. Druga je imala naslov *Gotski program iz 1875*.^{*} Treća je bila procena ekonomskih implikacija Rozenbergovog dela *Mit dvadesetog veka*.^{**}

Nedugo pošto je završio korekturu obimnog rukopisa poslednjeg dela, u nadi da će odagnati mračnu depresiju koja je bila posledica Latimerove privremene povezanosti sa filozofijom nacionalsocijalizma i njegovog propovednika, doktora Rozenberga, napisao je prvu detektivsku priču.

A Bloody Shovel smesta je postigao uspeh. Za njim su usledili „I“, *said the Fly* i *Murder's Arms*. U mnoštvu univerzitetskih profesora koji pišu detektivske priče u slobodno vreme, Latimer se ubrzo izdvojio kao jedan od nekolicine što postiđeno mogu da zarade novac od te zanimacije. Bilo je možda i neizbežno da pre ili kasnije postane profesionalni pisac, formalno kao i činjenično. Tri faktora su ubrzala ovu njegovu promenu profesije. Prvi je bio neslaganje s upravom univerziteta s tim što on smatra pitanjem principa. Drugi je bio bolest. Treći, to što je bio neženja. Ubrzo

---

* Politički program Socijaldemokratske stranke Nemačke usvojen na prvom kongresu stranke u gradu Gota u Tiringiji 1875. godine. (Prim. prev.)

** Nem.: *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*, knjiga Alfreda Rozenberga objavljena 1930. Smatra se jednim od glavnih izvora nacističke ideologije. (Prim. prev.)

posle objavljivanja dela *No Doornail This* i bolesti koja je usledila za tim, što je iscrpela rezerve njegove preostale snage, napisao je, sa tek blagim snebivanjem, pismo ostavke i otišao u inostranstvo da dovrši petu detektivsku priču na nekom sunčanom mestu.

Nedelju dana nakon što je dovršio nastavak te knjige, otišao je u Tursku. Proveo je godinu dana u Atini i njenoj okolini u čežnji za promenom okruženja. Zdravlje mu se veoma popravilo, ali mogućnost da provede jesen u Engleskoj nije bila primamljiva. Na predlog grčkog prijatelja ukrcao se na parobrod od Pireja do Istanbula.

U Istanbulu je od pukovnika Hakija prvi put čuo za Dimitriosu.

Pismo u kom se čovek nekome predstavlja je nešto vrlo nezgodno. Njegov donosilac najčešće tek uzgredno poznaje onoga ko mu je pismo dao. Sa druge strane, možda još manje poznaje onoga na koga je pismo adresirano. Šanse da njegovo isporučivanje ima zadovoljavajući ishod za sve tri te osobe vrlo su slabe.

Među pismima što su služila za predstavljanje koja je Latimer doneo sa sobom u Istanbul bilo je jedno namenjeno gospođi Čavez, koja je, kako su mu rekli, živela u vili na Bosforu. Tri dana nakon što je doputovao, pisao joj je i u odgovor dobio poziv da se pridruži četvorodnevnoj zabavi u vili. Prihvatio je poziv uz blagu strepnju.

Za gospođu Čavez put iz Buenos Ajresa bio je podjednako izdašno popločan zlatom kao što je bio i put do njega. Ta veoma zgodna Turkinja uspešno se udala za bogatog argentinskog trgovca mesom, pa se zatim razvela, a delićem dobiti od tih transakcija kupila je malu palatu u kojoj je nekad živeo neki pripadnik turskog nižeg plemstva. Palata je stajala, udaljena i prilično

nepristupačna, iznad prelepog zaliva i, ako se izuzme činjenica da je snabdevanje svežom vodom bilo nedovoljno čak i za samo jedno od njenih devet kupatila, bila je izuzetno dobro opremljena. Da nije bilo turske navike drugih gostiju i domaćice da snažno ošamare njene sluge kad nije bila zadovoljna njima (što se često događalo), Latimer, za koga je ovakvo veličanstveno, ali neudobno, okruženje bilo novina, možda bi i uživao.

Ostali gosti bili su bučni par iz Marselja, tri Italijana, dva mlada oficira turske mornarice i njihove trenutne *verenice*, i probrani istanbulski poslovni ljudi sa suprugama. Veći deo vremena provodili su pijuci naizgled neiscrpne zalihe holandskog džina gospođe Čavez i plešući uz muziku sa gramofona kojim je rukovao jedan sluga, i neprestano puštao ploče, bilo da su gosti u tom trenutku plesali ili ne. Izgovorivši se na zdravstvene probleme, Latimer je uglavnom izbegavao i piće i ples. Niko uglavnom nije ni obraćao pažnju na njega.

U kasno popodne, poslednjeg dana boravka na tom mestu se deo je na kraju verande zaklonjene venjakom van domašaja muzike sa gramofona, kad je video velika kola za turističke obilaske, s uniformisanim vozačem za volanom, kako poskakuju uz dugački prašnjavi put do vile. Kad su se kola bučno uvezla u dvorište, muškarac koji je sedeo na zadnjem sedištu otvorio je vrata i iskočio pre nego što se automobil sasvim zaustavio.

Bio je to visok čovek uskog, žilavog lica čiji se blede ten dobro slagao s njegovom sedom kosom, kratko podšišanom u pruskom stilu. Usko čelo, dugački povijeni nos i tanke usne davale su čoveku nekakav grabljiv izgled. Nije mogao biti mlađi od pedeset godina, pomislio je Latimer i pogledom potražio steznik ispod struka oficirove lepo skrojene uniforme.

Gledao je kako visoki oficir izvlači svilenu maramicu iz rukava, briše neku zamišljenu prašinu sa besprekorno održavanih kožnih jahaćih čizama, drsko nakrivljuje kapu i krupnim korakom nestaje s vidika. Negde u vili oglasilo se zvonce.

Pukovnik Haki, kako se oficir zvao, odmah je postigao uspeh među okupljenim društvom. Četvrt sata posle njegovog dolaska madam Čavez, ostavljajući utisak postidičene zbunjenosti, očigledno sa ciljem da uveri goste kako je beznadežno kompromitovana pukovnikovim neočekivanim dolaskom, povela ga je na verandu i predstavila ostalima. Pun osmeha i elegantan, on je lupkao petama, ljubio ruke ženama, pravio naklone, uzvraćao klimanjem glavom na salutiranje mornaričkih oficira i merkao žene biznismena. Njegov nastup je toliko fascinirao Latimera da ga je, kad je na njega došao red za predstavljanje, pominjanje njegovog imena nateralo da poskoči. Pukovnik mu je srdačno protresao ruku.

„Prokleta mi je drago što sam vas upoznao, staro momčće“, rekao je.

„*Monsieur colonel parle bien anglais*“, objasnila je gospođa Čavez.

„*Quelques mots*“, izgovorio je pukovnik Haki.

Latimer je prijateljski pogledao u njegove svetlosive oči. „Kako ste?“

„Hvala – odlično“, odgovorio je pukovnik ozbiljno i ljubazno, i produžio dalje da poljubi ruku, i procenjivački odmeri pogledom punačku devojku u kostimu za kupanje.

Latimer je ponovo razgovarao sa pukovnikom tek kasno uveče. Oficir je društvu udahnuo dosta nadmene živahnosti: pričao je viceve, glasno se smejao, šaljivo i drsko se udvarao udatim, a dosta podmuklije neudatim ženama. S vremena na vreme, pogled bi mu se susreo s Latimerovim i tad bi mu se iscerio s neodobravanjem. *Moram ovako da glumim budalu – to se od mene očekuje,*

govorio je taj osmeh, *ali nemoj misliti da mi se to dopada*. Zatim, dugo posle večere, kad su gosti počeli manje da se zanimaju za ples, a više za razvoj partije mešovitog pokera u skidanje, pukovnik ga je uzeo podruku i poveo ga na verandu.

„Oprostite mi, gospodine Latimere“, rekao je na francuskom, „ali veoma bih voleo da razgovaram s vama. Te žene – pih!“ Gurnuo je kutiju s cigaretama Latimeru pod nos. „Cigaretu?“

„Hvala vam.“

Pukovnik Haki se osvrnuo preko ramena. „Drugi kraj verande je zaklonjeniji“, kazao je i onda, kad su krenuli, dodao: „Znate, došao sam ovamo specijalno da vidim vas. Gospođa mi je saopštila da ste ovde i zaista nisam mogao odoleti iskušenju da razgovaram s piscem čijim se delima toliko divim.“

Latimer je promrmljao neki neobavezan izraz zahvalnosti za taj kompliment. Bio je u nezgodnoj situaciji, jer nije imao načina da sazna misli li pukovnik na njegove radove iz oblasti političke ekonomije ili na detektivske priče. Jednom je iznenadio i iznervirao ljubaznog starog gospodina koji je izrazio zanimanje za njegovu *poslednju knjigu* tako što je pitao starca da li mu se više dopada kad su žrtve zločina u njegovim pričama pogođene metkom ili ubijene tupim predmetom. Ali zvučalo bi izveštačeno ako bi pitao o kom nizu knjiga se radi.

Međutim, pukovnik Haki nije čekao da mu se postavi pitanje. „Dobio sam sve najnovije *romans policiers*, koje su mi poslali iz Pariza“, nastavio je on. „Ne čitam ništa drugo osim *romans policiers*. Voleo bih da vidite moju kolekciju. Naročito volim engleske i američke. Svi najbolji prevedeni su na francuski. Što se samih francuskih pisaca tiče, nemam sklonosti prema njima. Francuska kultura nije te vrste da stvori prvoklasan *roman policier*. Upravo sam dodao vašu *Une Pelle Ensanglantée* u svoju zbirku.

Impresivno! Ali ne mogu u potpunosti da razumem značenje naslova.“

Latimer je neko vreme pokušavao da na francuskom objasni značenje *nazivanja ašova prokletom lopatom* i prevede igru reči što je dala (čitaocima čiji je um bio sposoban da to razume) glavni nagoveštaj identiteta ubice već u samom naslovu.

Pukovnik Haki je pažljivo slušao, klimajući glavom, pa rekao: „Da, razumem, sad jasno razumem“, pre nego što je Latimer uopšte stigao do zaključka u svom objašnjenju.

„*Gospodine*“, kazao je, kad je Latimer u očajanju odustao, „pitao sam se da li biste mi učinili čast da ručate sa mnom jednog dana ove sedmice. Mislim“, dodao je tajanstveno, „da vam mogu pomoći.“

Latimer nije shvatao kako bi pukovnik mogao da mu pomogne, ali je rekao da će rado ručati s njim. Dogovorili su se da se za tri dana nađu u *Pera palas hotelu*.

Latimer je tek uveče ponovo razmislio o dogovorenom ručku. Sedeo je u salonu hotela s upravnikom istanbulske filijale banke čiji je klijent bio.

Mislio je kako je Kolinson fina osoba, ali dosadna u društvu. Njegova priča sastojala se skoro u celosti od tračeva o zbivanjima u engleskom i američkom naselju u Istanbulu. „Poznajete li Ficvilijamsove?“, pitao je. „Ne? Šteta, dopali bi vam se. Dakle, pre neki dan...“ Kao izvor informacija o ekonomskim reformama Kemala Ataturka pokazao se kao čist promašaj.

„Uzgređ“, rekao je Latimer nakon što je saslušao izveštaj o tome šta je radila supruga Turkinja nekog američkog prodavca automobila, „znate li nekog pukovnika Hakija?“

„Haki? Šta vas je navelo da pomislite na njega?“

„Sutra idem na ručak s njim.“

Kolinson je iznenađeno podigao obrve. „Stvarno? Ma šta kažete!“ Počešao se po bradi. „Pa *znam* za njega.“ Oklevao je. „Haki je jedan od onih ljudi o kojima ovde mnogo slušate, ali kao da nikad ne dobijate prave informacije o njima. Jedan od ljudi iza pozornice, ako me razumete. On ima mnogo više uticaja nego mnogi od ljudi koji su navodno na vrhu u Ankari. Bio je jedan od Gazijevih* poverljivih ljudi u Anadoliji 1919. i član prelazne vlade. Tad sam slušao razne priče o njemu. Po svim izveštajima – đavo željan krvi. Bilo je nekog pominjanja mučenja zatvorenika. Ali tad su obe strane to radile, a usudio bih se reći da su sultanovi momci to počeli. Takođe sam čuo da može da popije dve flaše viskija i ostane potpuno trezan. Ipak, ne verujem u to. Kako ste naišli na njega?“

Latimer je objasnio. „Kako zarađuje za život?“, upitao je. „Ne razumem te uniforme.“

Kolinson je slegnuo ramenima. „Pa, *čuo* sam iz pouzdanog izvora da je on šef tajne policije, ali to je jednostavno samo još jedna priča. To je najgore u vezi sa ovim mestima. Ne možete da verujete ni reći od onoga što se priča u klubu. Pa još pre neki dan...“

Latimer je sutradan otišao na dogovoreni ručak s mnogo više poleta. Procenio je da je pukovnik Haki neka vrsta razbojnika i Kolinsonove neodređene informacije su donekle potvrđivale takvo gledište.

Pukovnik je zakasnio dvadeset minuta i zasuo ga izvinjenjima, pa žurno poveo gosta pravo u restoran. „Smesta moramo da popijemo viski sa sodom“, rekao je, pa glasno naručio flašu džonija.

U toku obroka, veći deo vremena pričao je o detektivskim pričama koje je čitao, svojim reakcijama na njih, svom mišljenju i likovima, kao i sopstvenoj naklonosti prema ubicama koje pucaju

---

* Ataturkova titula, u značenju *pobednik*. Ekvivalent tituli maršala. (Prim. prev.)